

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verlagen

Wat wil de psychoanalyse niet weten? Verslag van het symposium georganiseerd door het Tijdschrift voor Psychoanalyse, 16 maart 2001, Amsterdam

Wouter Gomperts

Psychoanalyse is mensenwerk en mensen kunnen zichzelf en elkaar flink in de weg zitten. Ook de psychoanalyse kan zich tegen zichzelf keren, bijvoorbeeld als analytici hun eigen positie niet willen weten. Deze weerstand van de analyse tegen de analyse kan afbreuk doen aan de kwaliteit van het klinisch werk, de ontwikkeling van het analytische gedachtegoed en het maatschappelijke aanzien van de psychoanalyse.

Geïnspireerd door het probleem van de weerstand van de psychoanalyse tegen zichzelf, organiseerde het Tijdschrift voor Psychoanalyse haar eerste publiekssymposium rond de vraag 'Wat wil de psychoanalyse niet weten?'. Mede door de aankondiging in dit tijdschrift verwachtte ik dat de volgende deelvragen aan de orde zouden komen: wat wil de analyticus in zijn analytisch werk niet weten; wat willen de analytische verenigingen, instituten, stromingen niet van zichzelf en elkaar weten; van welke maatschappelijke ontwikkelingen wil de psychoanalyse niet weten, in het bijzonder als die haar zelf aangaan?

Een volle zaal van zo'n tweehonderdvijftig man wilde wel weten wat de analyse niet wil weten, en ook wat een viertal analytici daarover te vertellen had. Freud verloor in zijn zelfanalyse de ene na de andere illusie over zichzelf, maar hij was ook getroffen door de intellectuele schoonheid van het werk. Hoe diep zou vandaag de analyse in zichzelf laten kijken? Middagvoorzitter en hoofdredacteur dr. Hans Reijzer temperde de verwachtingen. Hoewel hij de nadruk legde op de gemarginaliseerde positie van de psychoanalyse, wees op de conclusie

van de Gezondheidsraad dat er weinig bekend is over de doelmatigheid van langdurige therapie en constateerde dat het kraakt in analytische kringen, zou het géén zelfkastijding worden.

Zelfanalyse is een *contradictio in terminis*. De psychoanalytische ervaring leert dat je voor een analyse een ander nodig hebt. Helaas waren er geen niet-analytische sprekers. De rol van de ander was dus voor de zaal weggelegd.

De eerste spreker, dr. Jan Cambien (lid van de Belgische School voor Psychoanalyse), had weinig op met de pogingen tot maatschappelijke legitimering van de psychoanalyse door middel van wetenschappelijk onderzoek. Degeenen die dat proberen, willen niet weten dat empirisch onderzoek 'die Sache selbst' om zeep brengt. Volgens hem is de toekomst van de analyse afhankelijk van inspirerende analytanten, en vooral van de komst van een groot analytisch genie zoals in het verleden Freud, Bion en Lacan dat waren. Voor de verwerkelijking van potentieel talent is de psychoanalyse echter structureel afhankelijk van de analyses van haar (toekomstige) beroepsuitoefenaren en daarin wordt creatief talent door onderworpenheid aan de verenigingsmores in de kiem gesmoord. Op het nieuwe genie zit Cambien daarom al een tijd vergeefs te wachten.

Volgens Henk de Meij (lid van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse) is het analytisch weten afhankelijk van de moed van de analyticus om te luisteren naar de eigen onmiddellijke subjectieve ervaring in de analytische relatie. Maar ook dan blijft het voor de analyticus moeilijk om te onderkennen wat hij met de analysant niet wil weten. Bovendien wordt, nu de objectieve analyticus een illusie is geworden, de persoonlijk betrokken analyticus in de verleiding gebracht de traditionele analytische onderzoekstaak te veronachtzamen, dat wil zeggen zonder moreel oordeel te begrijpen wat er gebeurt. Soms kan een analyticus vanuit zijn

eigen subjectiviteit de analysant hinderlijk voor de voeten lopen, zoals in het voorbeeld van de dochter-van-foute-ouders die het zonder de steun van haar analyticus moest doen toen zij in haar analyse kwam op het schuldig zijn aan het niet (willen) weten wat haar vader had misdaan. De analyticus wilde van haar schuld niks weten omdat hij niet verder kwam dan de inmiddels nationale overtuiging dat een dochter niet schuldig is aan de schuld van haar vader.

Dr. Willem van Tilburg (psychoanalyticus en hoogleraar psychiatrie in Amsterdam) bracht te berde dat de psychoanalyse niet wil weten dat zij zoveel mogelijk op actuele wetenschappelijke inzichten gestoeld moet zijn en volgens wetenschappelijke methoden geëvalueerd moet worden. De psychoanalyse is dat aan het publiek en in het bijzonder haar patiënten verplicht. Hoewel de behandeling van de individuele patiënt het product blijft van zowel wetenschap, gezond verstand als toeval, liet hij door middel van de analytische lotgevallen van een rood jasje en een grijs colbertje zien hoe concrete herinneringsprocessen en overdrachtsfenomenen in verband te brengen zijn met algemene principes uit de moderne geheugen- en gehechtheids-theorie.

In een voor mij moeilijk te vatten lacaniaans betoeg interpreteerde dr. Paul Verhaeghe (analyticus en hoogleraar in de psychologie te Gent) de kwestie van het niet-weten als een oedipaal probleem, dat tegenwoordig meer een Hamlet-probleem zou zijn geworden. Zowel in analytische verenigingen als in het psychotherapeutisch proces zijn voortdurend dezelfde mechanismen werkzaam waarin de analytici en de analysanten zich via de overdracht met een vaderfiguur identificeren teneinde erkenning en geruststelling te krijgen. In het geval van het Oedipuscomplex wordt van de vaderfiguur een definitief weten verwacht terwijl bij de Hamletconstellatie dat geloof door knagende twijfel is vervangen. In beide gevallen echter blijft een onderliggend niet-willen weten als paradoxaal kenmerk van elk weten verborgen.

Het positieverlies van de psychoanalyse was op de achtergrond van het symposium prominent aanwezig, maar werd als thema weinig uitgewerkt. Daarover was in de discussie en in de wandelgangen teleurstelling te horen. Hoe ana-

lytische instituties de analyse in de weg kunnen zitten, kwam tijdens het symposium bijvoorbeeld slechts terloops en erg abstract aan de orde. Wie daarover meer weten wil, verwijs ik naar de historische gevalbeschrijvingen uit *Unfree Associations* van Douglas Kirsner.

Van Dantzig wees erop dat maatschappelijk de noodklok luidt voor de analyse. Het denken in termen van dynamische conflicten impliceert niet dat een analytische opleiding jaren moet duren en de therapie vijfmaal in de week moet gebeuren. Chayes waarschuwde dat veranderingen in opleiding en behandelsetting niet alleen op de weerstand van analytische machthebbers stuiten maar vooral op de rigiditeit in het denken van analytici. De Klerk stelde voor het analytisch proces centraal te stellen. Frequentie en setting komen dan voort uit de balans tussen angst en veiligheid. Een patiënt kan te angstig zijn om te gaan liggen, of te angstig om te gaan zitten; hij kan te angstig zijn om vaker te komen, of te angstig om minder vaak te komen. Voor de keuze voor divan of stoel en van de frequentie van zittingen moeten dus duidelijke redenen zijn.

Het meest opvallende van dit symposium was het verschil tussen de Vlaamse en Nederlandse voordrachten. Er werd dezelfde taal gesproken, maar er was weinig gemeenschappelijke grond. De Vlamingen gingen uit van het lacaniaanse credo 'L'analyste ne s'autorise que de lui-même' en wachten op de komst van een analytische verlosser die die rol kennelijk moet gaan vervullen. De Nederlandse sprekers hechtten meer geloof aan de precisie van de wetenschap en de details van het therapeutisch handwerk. Met deze tegenstelling werd het symposium een podium voor wereldwijde culturele verschillen tussen de Romaanse en de Angelsaksische psychoanalyse maar dan op handzaam Benelux-formaat. Het Nederlandse taalgebied is klein, maar dat nadeel weet het Tijdschrift voor Psychoanalyse goed te benutten. In het verlengde hiervan kan ik mij een themanummer voorstellen rond de vraag of en hoe de verschillen tussen de Vlaamse en Nederlandse psychoanalyse in de analytische opleiding en spreekkamer tot uitdrukking komen. Wat de opleiding betreft wees de Nederlandse analytica in spe Nel Draaijer er nu al op dat de analytische opleiding voor vijftienentwintig

procent op geloof stoelt en voor vijf procent op wetenschap. Hoewel de Belg Verhaeghe met zijn lacaniaanse concepten menige Nederlander in de zaal gedeconstrueerd had, maakte hij wat de spreekkamer betreft de geruststellende opmerking dat een analyse waarin je concepten gebruikt een slechte analyse is. Misschien zijn de verschillen dus minder groot dan ze lijken.

Literatuur

Kirsner, D. (2000). *Unfree Associations. Inside psychoanalytic institutes*. Process Press, Londen

Dr. W.J. Gomperts is klinisch psycholoog en psychoanalyticus. Hij is stafmedewerker van het Nederlands Psychoanalytisch Instituut en universitair docent bij de programmagroep Klinische Psychologie van de Universiteit van Amsterdam.

Verslag vierde psychoanalytische kernsymposium GGZ-instellingen Noord-Brabant en Zeeland, d.d. 3 november 2000 te Etten-Leur

Paul Dingemans

Het symposium getiteld *Intersubjectiviteit in de psychoanalytische praktijk – een nieuw paradigma?* werd geopend door dr. Wim de Waal, voorzitter van het Beleidsorgaan Psychoanalytische Kern Noord-Brabant en Zeeland. Hij hield een pleidooi voor de indicatiemogelijkheid psychoanalyse vanuit de gedachte dat behandeling, mits juist geïndiceerd, zo kort als mogelijk moet duren maar zo lang als nodig. Annemarie de Wit, coördinator van de psychoanalytische kern, betoogde in haar inleiding dat de relatie psychoanalyticus-analysant niet die is tussen een gezond en een ziek persoon maar een interactie tussen twee persoonlijkheden. Ze stelde de hoofdvraag voor het symposium: is het uiten van tegenoverdrachtsgevoelens soms wenselijk en zo ja, is te voorspellen of zo'n tegenoverdrachtsenactment het proces bevordert of verstoort? Zij stelde daarbij het geweten van de analyticus centraal; de

bewaking van de grens waar gebruik van overdracht/tegenoverdracht en ageren wordt overschreden en de analyticus de analytische situatie zou misbruiken ten behoeve van zichzelf.

Douwe Jongbloed, een van de hoofdsprekers, stelde dat in de ontwikkeling van de psychoanalytische techniek de laatste twee decennia het intersubjectieve aspect pregnanter naar voren komt. Van een eenrichtingverkeer in de vorm van het analyseren van de overdracht van de patiënt ten opzichte van de analyticus vindt een verschuiving plaats naar een tweerichtingmodel: analysant en analyticus zijn beiden actieve participanten in het proces, en de belevingswereld van de analyticus vormt een belangrijke informatiebron voor de intrapsychische problematiek van de patiënt. Selfdisclosure door de analyticus, op adequate wijze toegepast ten behoeve van het proces, speelt zijns inziens een belangrijke rol.

Hij illustreerde deze verschuiving aan de hand van een paar voorbeelden. Ook gaf hij tijdens deze boeiende lezing voorbeelden van goed getimed selfdisclosure.

Dr. Ton van Strien, kinder-/jeugdpsychiater en psychoanalyticus, sprak na de pauze over empathie in intersubjectief perspectief. Het was een doorwrocht verhaal over de ontwikkeling van de psychoanalyse vanuit wetenschapstheoretisch perspectief, en hoe het intersubjectieve paradigma hierin gevat is. Het was zijn visie dat empathie als concept eigenlijk alledrie de paradigma omvat: het freudiaanse, het objectrelationele en het intersubjectieve. Ook Van Strien illustreerde zijn verhaal met enkele mooie vignetten vanuit de literatuur en uit zijn eigen psychoanalytische praktijk.

Ferenczi wordt genoemd als intersubjectivist avant la lettre, eind jaren twintig van de vorige eeuw.

Van Strien benoemde eveneens het kernthema: waar houdt een productieve analytische techniek ten behoeve van de patiënt op en waar begint de exploitatie van de analytische situatie voor de bevrediging of zelfanalyse van de analyticus?

Allereerst liet hij zien hoe volgens hem de ontwikkeling van de psychoanalytische theorie was gegaan. Freud ging uit van de drifttheorie, de onbewuste kinderfantasie en het intrapsychi-

sche conflict. Tot in de jaren zestig domineerde deze zienswijze. Later kwam het accent te liggen op de overdracht van de patiënt op de analyticus als het dragend medium in het analytisch proces: 'one person psychology', waarin de 'tekst' van de patiënt centraal stond. Vanaf de jaren zestig komt er de toevoeging van de objectrelatietheorie. Deze behelste meer aandacht voor de vroege moeder-kindrelatie en de relativering van de driftheorie en de egopsychologie. De theorie over de techniek was en is nog dat de vroege objectvoorstellingen, objectverhoudingen en zelfvoorstellingen, gereënceneerd worden, geactualiseerd in de relatie tussen de analysant en de analyticus. Dit gebeurt in de zogenaamde reenactments, en wel zodanig dat de analyticus deelgenoot wordt gemaakt van de vroege objectpresentaties: hij ervaart onmacht of almacht, grootheid of nietigheid, verzorgingsdrang dan wel verwaarlozing, splitsing van een gevoel van afwisselend 'good' en 'bad' object en deseksualisering of seksualisering.

Projectieve identificatie, ontwikkeld door Melanie Klein, is daarbij een belangrijk concept. De Franse school benadert eveneens de vroege psychopathologie als het zogenaamde archaische Oedipuscomplex en de 'derde positie' van de analyticus. Hiermee wordt bedoeld dat de psychoanalyticus zich in de vorm van een 'two person psychology' beschikbaar stelt om in het psychoanalytische veld, de intermediaire ruimte of het overdrachts-tegenoverdrachtsveld participant te worden in de reënschering van de vroege objectrelaties. Maar deze reënschering moet vervolgens wel vanuit een metacommunicatieve observerende positie geïnterpreteerd worden. Daarmee wordt een triangulatie in het dyadische symbiotische overdrachts-tegenoverdrachtsveld gecreëerd, 'non-motherspace', en dat is de symbolische ordening die in de archaische Oedipusconstellatie door de vader wordt gerepresenteerd.

Als laatste ontwikkeling is de intersubjectieve opvatting te noemen. Hierbij participeert de analyticus actief. Selfdisclosure is daarbij een belangrijke techniek. De poging om als analyticus een anonieme positie in te nemen wordt op deze wijze bestreden. Een analyticus kan zichzelf nooit anoniem maken: patiënten zien zijn vrouw, man, kinderen, kledingstijl, huis, inrich-

ting, tijdschriften, sportattributen, auto en horen zijn mening over buitenanalytische zaken. De theoretische onderbouwing hiervan is dat de psyche zich ontwikkelt door het verlangen naar relationele verbinding en naar communicatie in plaats van door driften die geëgratificeerd of gefrustreerd worden.

Atwood, Stoller, Hoffman, Mitchel, Greenberg en Renick zijn protagonisten van deze denkwijze. Zij schuwen selfdisclosure omtrent de interactie met de patiënt en 'countertransference disclosure' niet. Vooral bij patiënten die extreem angstig zijn, bijvoorbeeld ten gevolge van traumatisering of separatie-individuatiestoornissen, zou het neerzetten van de analyticus als 'real person' de veiligheid bevorderen. Anders zouden deze patiënten te veel zijn overgeleverd aan overspoelende fantasieën over de almacht, destructiviteit, intrusie of afwijzing toegedacht aan de analyticus.

Tot slot zette Van Strien het concept empathie uiteen door het te plaatsen tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de wetenschap. Ook gaf hij daarbij een aantal klinische voorbeelden.

De middag werd besloten met een discussie waarin Hans van der Weijden zich afvroeg of het hele discours niet alleen werd gevoerd ter geruststelling van onszelf in verband met onze twijfels over de techniek.

Wim Trijsburg stelde de vraag of de intersubjectieve, vaak cruciale, interactie tijdens de analyse niet eerder in de analyse ingezet zou kunnen worden, waarop Douwe Jongbloed antwoordde dat het mogelijk iets vervroegd zou kunnen worden met het voortschrijden van de eigen ervaring van de analyticus. Ton van Strien dacht dat dat niet kon, omdat de patiënt er niet eerder aan toe is! En de patiënt, daar gaat het tenslotte om.

P. Dingemans, psychiater en kandidaat-psychoanalyticus bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, is werkzaam bij de GGZ Westelijk Noord-Brabant.